

REVIEW

Patrick Gilli, ed., *La pathologie du pouvoir: vices, crimes et délits des gouvernants* (Leiden: Brill, 2015), 571 p., ISBN: 978-90-04-30779-7, EUR: 199 / US\$: 258.

Volumul de studii coordonat de profesorul Patrick Gilli este rezultatul a două conferințe internaționale organizate în anii 2011 și 2013 de Centrul de Studii Medievale al Universității Paul-Valéry din Montpellier. Așa cum anunță titlul, tema întâlnirilor era patologia, viciile, crimele și delicturile celor aflați la guvernare. În introducerea, coordonatorul precizează că scopul cercetărilor a fost surprinderea etapelor și punctelor de inflexiune în evoluția formelor deviate ale exercitării puterii. Cercetătorii participanți au căutat nu numai să identifice formele deviate, ci și măsura în care acestea au fost tolerate de societate. În ce mod comportamentul abuziv, altminteri obișnuit, a devenit intolerabil? În ce moment consensul cu privire la practicile conducătorilor și funcționarea obișnuită a instituțiilor au determinat reacții de nemulțumire sau de revoltă morală, ori au dus la respingerea și condamnarea practicilor respective? Abuzul de autoritate este echivalat cu corupția. În pofida înăspririi măsurilor luate în Imperiul Roman împotriva corupției (*crimina repetundarum, ambitus, peculatus*), venalitatea funcțiilor și exploatarea subordonaților au continuat să însoțească administrația romană. Evul Mediu oferă o documentație excepțională potrivit căreia, în anumite momente, acuzațiile de corupție au reprezentat mijlocul de afirmare a unei noi paradigme politice și religioase, cum a fost cazul reformei gregoriene, stimulată de lupta împotriva corupției clerului înalt. Gilli afirmă că scopul cercetării nu s-a limitat la studierea corupției și a pedepselor juridice aferente ei, ci a avut în vedere aspectele prescriptive și comportamentale, care au generat a doua serie a subiectelor de cercetare. Introducerea lui Gilli evidențiază etapele formării unor exigențe cu privire la acceptabilitatea socială a abuzurilor categoriei conducătoare pentru a se îndrepta apoi înspre autoreflexivitatea cârmuitorilor.

Contribuțiile incluse în volum au fost aranjate cronologic, din antichitate până în perioada premodernă. Primele șase articole se ocupă de subiecte din perioada romană și antichitatea târzie. Acestea sunt urmate de unsprezece studii care se concentrează asupra unor aspecte ale exceselor puterii în perioada medievală, pentru ca ultima secțiune să prezinte patru lucrări aferente perioadei premoderne.

Partea I, "Crimele și viciile guvernatorilor romani: de la republică la imperiu", cuprinde șase contribuții. Nathalie Barrandon, în "Les gouvernants de la République romaine et le massacre: de la tactique militaire aux vices" (p. 15-41), tratează modul în care faptele guvernatorilor romani au fost percepute și descrise de autorii din perioada Republicii și de la începutul Imperiului. Între defectele guvernatorilor, celor de lăcomie și perfidie, li s-au adăugat cruzimea și impietatea. Autoarea compară diversele fațete ale unor personaje politice descrise

de autorii antici și grila de lectură folosită la interpretarea faptelor lor, concentrându-se asupra valorizării masacrelor ordonate de personaje precum Marius, Cezar, Sylla. Alunecarea semantică a cruzimii înspre sălbăticie în definirea tiraniei este una din mutațiile discursului autorilor de la sfârșitul Republicii și începutul Imperiului.

În “*Indomitae cupiditates*: le gouverneur provincial, son pouvoir et son désir dans les *Verrines* de Cicéron” (p. 42-71), Charles Guérin descrie atribuțiile unui guvernator de provincie, posesor al *imperium* și însărcinat cu păstrarea ordinii, asigurarea strângerii impozitelor și a funcționării justiției. Senatul nu dispunea de nici o procedură politică sau juridică de a-l controla în timpul exercitării funcției sau de a pune capăt abuzurilor și extorcărilor unui guvernator. De la mijlocul secolului al II-lea o serie de măsuri legislative au inițiat un sistem de control la finalizarea serviciului, când guvernatorii erau pasibili de acuzațiile (*quaestiones perpetuae*) de *maiestate* și de *repetundis*. Prima acuzație se referea la punerea statului în pericol prin desfășurarea unor operațiuni militare neautorizate, în timp ce a doua privea extorcarea de venituri de la populație prin manipularea percepției taxelor, venalitatea funcțiilor sau a hotărârilor judecătorești. Articolul analizează acuzarea construită de Cicero împotriva lui C. Verres prin *quaestio de repetundis*, în 70 î. Hr., privind excesele sexuale. Discursul juridic în cazurile de *repetundis* se concentra asupra caracteristicilor personale ale celui acuzat. Analiza administrației abuzive, în termenii devierii patologice, conform mentalității romane – rezultat al unei maladii, al cedării în fața pasiunilor – permitea construirea unui limbaj acceptabil în negocierea contradicțiilor sistemului provincial de către juriu. Exemplele unor guvernatori acuzați de abuzuri de putere, adică ceea ce s-ar numi cu un termen modern hărțuire sexuală, soldată cu decesul femeilor hărțuite sau al membrilor familiilor lor, este interpretată prin prisma retoricii procesuale, care pare să fi acompaniat acuzațiile din categoria de *repetundis*. Guérin atrage atenția că aceste elemente făceau parte din strategia de șubrezire a reputației unui acuzat, demonstrându-se că nefiind capabil să-și controleze impulsurile sexuale cu atât mai puțin putea să-și stăpânească dorința de îmbogățire. Analizând argumentele lui Cicero din *Verrines*, autorul concluzionează că nu trebuie înțelese ca invective sau mijloace retorice, ci ca o etapă importantă în gândirea romană cu privire la gestionarea provinciilor și controlul magistraților. *Lex Julia*, din anul 59, a interzis magistraților romani să mai emită pretenții excesive de găzduire, iar bancheturile și sindrofiile au căzut în sfera *lex de repetundis*.

Julien Dubouloz, în articolul “La négation du statut de *pater patriae*: critique du pouvoir césarien chez Cicéron” (p. 72-90), analizează datele cu privire la titulatura de *pater patriae* acordată lui Cicero, Cezar și Augustus. Negarea de către Cicero a acestui statut pentru Cezar marchează o patologie a puterii. Autorul și-a propus să studieze care patologie a puterii cezariene a fost identificată de Cicero prin absența paternității politice.

Anne-Catherine Baudoin, în “Le crime du gouverneur: Pilate jugé pour la condamnation de Jésus” (p. 91-107), analizează modul în care moartea lui Hristos a devenit o crimă atribuită guvernatorului și care sunt efectele acestei acuzații de crimă. Cum s-a construit figura medievală a lui Pilat ca un guvernator plin de vicii de la autorii evrei din secolele I și II, Philon din Alexandria, Josephus Flavius și până la papa Leon cel Mare? În plângerea trimisă de evrei împăratului Tiberiu, se vorbea de extorcări, violențe, jafuri, brutalități, torturi, execuții fără judecată, cruzime. Acesta era limbajul folosit de Philon pentru descrierea dușmanilor evreilor și a unui guvernator rău, contrapusă imaginii de împărat drept a lui Tiberiu. Josephus Flavius, în *Antichitățile iudaice*, a menționat trimiterea la moarte a lui Iisus de către Pilat, dar nu a insistat asupra rolului său. El a menționat introducerea însemnelor figurate la Ierusalim și folosirea tezaurului templului pentru construirea unui apeduct. Acest autor l-a descris pe Pilat ca un guvernator nepriceput care stârnește ostilitatea evreilor și îi incită la răzvrătire. În Evangheliile, Pilat l-a dat pe Iisus evreilor ca să-l răstignească. Mai apare și gestul spălării mâinilor, și al declarării nevinovăției sale. La primii autori creștini guvernatorul a căpătat o percepție pozitivă. Origene a menționat insistența evreilor care cereau osândirea lui Iisus și a diminuat responsabilitatea lui Pilat, pentru a evidenția vinovăția evreilor dovedită ulterior de distrugerea templului din Ierusalim. Pilat a fost văzut ca cel prin care s-au săvârșit profețiile, semn al împlinirii promisiunii lui Dumnezeu. Efrem din Nisibe, în lumea siriacă, l-a prezentat ca un judecător drept, iar gestul spălării mâinilor a fost interpretat ca un gest de botez al credincioșilor ne-evrei în Hristos. La Hilarius din Poitiers, Pilat este judecătorul păgân care a deschis Biserica neamurilor. Pilat participă la istoria tranziției mântuirii de la evrei la păgâni. Însă Ambrozio din Milano l-a folosit drept exemplu de judecător vinovat pentru condamnarea celor nevinovați. Deși a constatat inocența lui Iisus, l-a condamnat. Augustin din Hippona și Chiril al Alexandriei au oferit interpretări asemănătoare, iar papa Leon cel Mare a fost și mai radical, Pilat a fost *diaboli membrum*.

În “Un exercice déviant de la justice: figures de la cruauté dans les sources de l’Antiquité tardive” (p. 108-128), Hélène Ménard propune analizarea locului torturii și executării celor condamnați în construirea imaginii împăratului sau a judecătorului crud în Antichitatea târzie. Articolul prezintă exemplele de cruzime a împăraților Aurelian și Valentinian, care instrumentau cruzimea pentru consolidarea disciplinei în armată și cetățeni.

Partea a II-a grupează unsprezece contribuții sub titlul “Vices et péchés des gouvernants médiévaux”.

Thomas Granier, în “Interprétation de l’histoire et mise en garde du prince: les annotations á l’ *Histoire romaine* de Landolf Sagax du manuscrit Vat. Pal. Lat. 909” (p. 131-145), face o introducere amplă, care oferă detalii despre manuscris, despre modul de concepere și alegații privind autorul și mediul în care a fost alcătuită compilația. Autorul argumentează că manuscrisul a fost realizat la

Napoli sau Benevento, pentru un principe laic, în anii în care Otto I și Otto al II-lea aveau un interes ridicat față de Italia de sud. Manuscrisul degajă o cultură romană și o ideologie imperială specifică sfârșitului secolului X în mediul ducilor și principilor meridionali și principilor germani. Portretele și acțiunile împăraților, în bună măsură preluate din tradiția antică și medievală timpurie, aveau rolul de a prezenta modele de împărați. Granier a insistat asupra rolului de program educativ al adnotărilor, pe care scribul le-a făcut pe marginile manuscrisului 909 și în care acesta semnalează ori comentează anumite fragmente. Granier crede că acestea pot constitui indicii ale sfaturilor date principelui cu privire la calitățile de urmat sau defectele de evitat.

În “*Criminosus, falsus testis et sacrilegus. L’affaire Hincmar de Laon (858-871)*” (p. 146-163), Cédric Giraud abordează problema depunerii episcopului care nu își îndeplinește misiunea în perioada carolingiană, pornind de la publicarea recentă a unor comentarii legate de cazul episcopului Hincmar de Laon. Nepot al arhiepiscopului de Reims, numit tot Hincmar, după ce a obținut postul de episcop de Laon, el a intrat în luptă pentru autoritate cu unchiul său și cu regele Carol cel Pleșuv. După cum rezumă Giraud datele problemei, la baza conflictului, pe lângă motivele personale, au stat concepțiile opuse cu privire la alcătuirea Bisericii: pentru arhiepiscop și rege aceasta este o societate de stări organizate pe baze ierarhice în timp ce, pentru episcopul Hincmar, Biserica era alcătuită din episcopi independenți al căror centru de autoritate juridică era Roma.

Julien Théry-Astruc, în ““Excés,” affaires d’enquête et government de l’Église (v. 1150-v.1350). Les procédures de la papauté contre les prélats “criminels”: première approche” (p. 164-236), prezintă o primă tentativă de analiză de ansamblu a dezvoltării procedurilor de anchetă ale scaunului papal în cazul plângerilor împotriva abaților și episcopilor. Autorul a analizat evoluția acestor proceduri prin examinarea izvoarelor referitoare la 570 de cazuri. Proiectul de cercetare este vast și deși autorul a făcut observații bazate pe studii de caz și analiză transversală, el previne cititorii că nu tratează modalitățile de dezvoltare a procedurilor de anchetă și nici tipurile de probleme, dar a făcut trimiteri bibliografice la alte publicații anterioare care s-au ocupat de acele aspecte. Studiul conține o prezentare a surselor și a modului de alcătuire a corpusului de cazuri, distribuția geografică și cronologică a cazurilor între 1198-1314 și încearcă să contureze o schiță a tipologiei acuzațiilor.

Richard G. Newhauser este un cercetător consacrat al gândirii medievale cu privire la cele șapte păcate capitale. În studiul intitulat “Pride, the Prince, and the Prelate: Hamartiology and Restraints on Power in William Peraldus’ *Summa de vitiis*” (p. 237-262), analizează contextul scrierii, răspândirea și impactul tratatului lui William Peraldus mai întâi în mediul predicatorilor dominicani iar mai târziu în literatura omiletică occidentală. Newhauser arată că, în concepția lui Peraldus, deținătorii puterii erau cel mai adesea victime ale păcatului mândriei iar abuzurile de putere porneau din patimi ale sufletului precum avariția, invidia

și desfrânarea. În acest manual de omiletică păcatele au fost împărțite în păcate carnale sau trupești și cele ale spiritului, invidia, mânia și clevetirea. Analiza se concentrează asupra păcatului superbiei și a formelor sale specifice care îi amenințau atât pe conducătorii laici cât și pe prelați.

Studiul următor, de Silvana Vecchio, “Le pouvoir au miroir du prédicateur: le *De eruditione principum* de Guillaume Peyraut” (p. 263-281), se concentrează asupra altei lucrări a predicatorului dominican menționat. Chiar dacă nu se cunoaște numele principelui pentru care a fost scris manualul, acesta reprezintă adaptarea doctrinei morale universale conținută în *Summa de vitiis et virtutibus*. Sursa viciilor unui principe este vanitatea, urmată de minciună și fățărnicie. Autoarea afirmă că, în comparație cu alte lucrări din categoria oglinzilor, inovația majoră adusă de Peyraut constă din reflecția cu privire la minciună, *peccatum linguae* fiind astfel adăugat celor șapte păcate capitale. Analiza compară afirmațiile lui Peyraut cu cele ale altor scriitori contemporani ca Guibert de Tournai sau Vincent de Beauvais (*De morali principis institutione*). Autoarea concluzionează că discursul patologiei puterii descris de Guillaume Peyraut este circumscris situației corupte și păcătoase ce caracterizează lumea.

În “Noble, Renart et Fauvel: l’incarnation “bestiale” de la souveraineté” (p. 283-292), Armand Strubel, editor al unor ediții recente ale romanelor medievale, analizează disfuncțiile puterii monarhice prin intermediul scrierilor satirice tratând teme ca regele ridiculizat de baronul rebel, regele nedrept și corupt, despotul brutal. Analiza a evidențiat relația dintre poemele satirice, *Roman de Renart*, *Couronnement de Renard*, *Renart le Nouvel*, *Fauvel* și pervertirea sistemului politic și social.

Flocel Sabaté, în “L’abus de pouvoir dans la Couronne d’Aragon (XIIIe-XIVe siècles): pathologie, corruption, stratégie ou modèle” (p. 293-328) precizează de la început că abuzul de putere nu poate apărea decât într-un cadru normativ definit pe care cineva îl alterează. Poate fi vorba despre un act de corupție al cuiva din anturajul regal sau de o strategie de luptă pentru putere. Aceasta poate fi o strategie de comportament social ori un model de acțiune politică. Studiarea acesteia deschide o cale nouă de abordare a temerilor utilizate de putere în evul mediu. Prima parte a studiului prezintă istoriografia catalană a abuzului de putere în evul mediu. A doua secțiune tratează teoretic chestiunea normei comportamentale care condiționează existența abuzului. Aceasta era cea impusă de doctrina Bisericii, cea care stabilea conduita tuturor creștinilor, inclusiv a monarhului. Concluzia secțiunii este că în Coroana Aragonului, patologia puterii poate fi identificată în funcție de reglementarea juridică stabilită într-un cadru marcat de slăbiciunea monarhului și vigoarea stărilor sigure de reprezentativitatea lor. A treia parte discută acuzele de încălcare a legalității de către rege și raporturile sale cu autoritățile municipale și prelații din Catalonia. În acest joc autoritatea regală a asumat o serie de formule care implicau amenințări cu mânia (*ira*) regală, până la afirmarea în secolul al XV-lea a

principiului puterii regale absolute. La sfârșitul secolului al XIII-lea, pentru a pune capăt abuzurilor comise de membrii anturajului regal, s-a ajuns la reglementarea funcționării cancelariei regale și la arhivarea înscrisurilor administrative. Cu toate acestea, părtinirea și avantajele dobândite de cei aflați în preajma puterii par să fie trăsăturile dominante. Donațiile regale erau acordate nu numai pentru meritele beneficiarului, ci și pentru cele ale mijlocitorului. Orașele mari încercau să țină în preajma consiliului regal reprezentanți aproape permanenți, ceea ce putea genera corupție, conspirație și intrigă. Între municipalități și membrii consiliului regal s-a declanșat o competiție pentru influențarea puterii regale. Competiția pare să fi fost câștigată de orașul Barcelona, care, după moartea regelui Ioan în 1396, i-a judecat pe consilierii, slujitorii, curtenii și oficialii regelui sub diferite acuzații. Membrii anturajului regal apar drept slujitori corupți, imorali, adulterini, care și-au satisfăcut lăcomia prin sperjur, malversațiuni, extorcări, comisioane și însușirea bunurilor publice și private etc. Sfaturile date de consilieri regelui pentru a nu organiza parlamentul general sunt de înțeles în aceeași cheie a corupției: incapacitatea de a combate diviziunile dintre facțiuni și sporirea impozitelor sau exploatarea fiscală a populației, pentru a deturna veniturile în propriile buzunare. Concluzia este că societatea medievală este una în care emoțiile sunt parte a jocului expresiv. Marea teroare face parte din strategia politică. Aceasta se încadrează scopurilor sau abilităților de gestionare a fricii. Relația reciprocă între deținătorii puterii ascunde cheile bunei înțelegeri a intereselor, limbajului puterii și axiologiei împărtășite de învingători.

Nancy McLoughlin analizează predica ținută de teologul Jean Gerson în fața regelui Carol al VI-lea și a adunării principilor în noiembrie 1405, în studiul intitulat "Jean Gerson's *Vivat rex* and the Vices of Political Alliance" (p. 329-355). Analiza include comparații cu alte predici ale teologului, precum *Quaerite dominum* (1389), *Adorabunt eum* (1391), *Accipieties virtutem* (1392) și observații cu privire la contextul politic al rostirii predicii. În *Vivat rex* au fost criticate impozitarea istovitoare a săracilor, viața de lux a nobilimii, rechizițiile forțate din bunurile țărânimii și aplicarea inechitabilă și jecmănitore a justiției. În viziunea predicatorului, sistemul de guvernare era corupt de indivizi interesați de propria bunăstare, indiferenți sau opaci față de suferințele celor oprimați. Gerson a propus o reformă care începea cu selectarea unui corp de administratori din cei ce nu se înfruptaseră din beneficiile sistemului corupt. Teologul a sugerat ca Universitatea din Paris să participe la reformarea sistemului, având competență științifică și o anumită reprezentativitate geografică prin studenții săi. Autoarea remarcă faptul că profesorii nu erau izolați de sistemul corupt, fiind de fapt participanți și beneficiari ai extorcării fiscale a populației prin sistemul de patronaj. Gerson însuși primise de la ducii de Burgundia venituri în bani, slujitori, cai și funcția de decan al canonicilor așezământului Sf. Donatian din Bruges. Predicatorul a conceput o strategie retorică de denunțare a relelor Franței ca

rezultat al celor șapte păcate capitale. Păcatele, iar nu regele sau dregătorii și slujitorii, erau vinovate pentru suferințele țărănimii. Străinii, robiți acelorași păcate, erau responsabili de subminarea unității regatului Franței prin facilitarea alianțelor matrimoniale ale nobilimii în afara regatului. Autoarea remarcă atât flexibilitatea tradiției celor șapte păcate capitale cât și abilitatea lui Gerson de a modera și adapta discursul față de sensibilitățile publicului. Păcatele apar ca sfetnici răi ai regelui. Lingușirea este păcatul sfetnicilor răi. Prin personificarea viciilor, precum Prefăcătoră, Răzvrătirea, acestea primesc glas și dezbate aspirațiile de reformă ale lui Gerson. Intervin și altele, Clevetirea, Suspiciunea, Tulburarea. Suferințele poporului Franței puteau fi vindecate numai prin predicare. De aceea s-a ocupat de viciile Ligușirii, Plăcerii lumești, Hoției lacome, Vieții luxoase. Nobilimii i-a recomandat cumpătarea, disciplina militară și morală în locul exceselor consumului ostentativ, care ar fi dus la evitarea jefuirii și stoarcerii fiscale a țărănimii. Refuzul venalității funcțiilor, limitarea numărului de slujitori și pedepsirea slujitorilor corupți erau de asemenea recomandate nobilimii ca soluție pentru combaterea viciului Hoției lacome. Concluzia analizei remarcă flexibilitatea celor șapte păcate ca instrument retoric, care puteau fi invocate atât pentru a le combina cu anumite politici și indivizi, precum și pentru a-i scuza pe cei vinovați prin amplasarea păcatelor lor într-o realitate paralelă.

Patrick Gilly, editorul volumului, a contribuit cu studiul “De la peccatologie des gouvernants à la nécessité du tyrannicide: les vices monarchiques d’Alvaro Pelayo à Paride del Pozzo” (p. 356-396). Titlul anunță pe cei doi autori de oglinzi ale principilor și cataloage de păcate ale regilor din secolele XIV și XV. Alvaro Pelayo (cca. 1275-1349), funcționar al serviciului de penitență al papalității și mai târziu episcop de Silves (Portugalia), a fost autorul scrierilor *De statu et planctu Ecclesie* (1330-1332) și *Speculum regum* (1341-1344), ultima dedicată regelui Alphonse al XI-lea, în care a reluat lista păcatelor din prima scriere, dar a adăugat și altele, ajungând de la 34 la 71. Paride del Pozzo a fost un jurist napolitan activ în prima jumătate a secolului al XV-lea. A fost membru al *Sacro Regio Consiglio*, instanța supremă în regatul de Napoli. El este autorul lucrării *De syndicatu*, care descrie procedura acestei instituții de control al oficialilor, specifică orașelor italiene. Gilly afirmă că del Pozzo a împrumutat de la Pelayo catalogul viciilor. Articolul oferă tabele ale acestor greșeli, cu observații legate de contextul elaborării lor și intențiile autorilor. La sfârșitul articolului mai este descrisă, foarte succint, activitatea arhiepiscopului Florenței, Antonino Pierozzi, care, ceva mai înainte de del Pozzo, a abordat problema viciilor guvernanților în *Summula confessionalis*.

Franck Collard, în “Excès débilants, passions énérgisantes. La sexualité de Charles VII relève-t-elle de la pathologie politique?” (p. 397-408), chestionează corelarea dintre activitatea sexuală intensă și exercitarea puterii în cazul regelui Carol al VII-lea al Franței și dacă aceasta se poate clasifica în termenii unei patologii a puterii. Contemporanii regelui au reținut moderația sa

în consumul de alimente și băutură și faptul că respecta sfatul medicilor pe care îi avea permanent în preajma sa. Monarhul se pare că a suferit de anumite fobii, precum agorafobia, sau teama de a fi otrăvit, fapt ce i-a modificat comportamentul. Autorul analizează un număr mare de surse contemporane, Thomas Basin, Nicole Gilles, Gilles de Bouvier, papa Pius II (Eneas Silvio Piccolomini), Chastellain, Bourgeois de Paris, Olivier de la Marche, Jean Chartier, Jean Juvénal de Ursins care au reținut “hiperactivitatea sexuală” a monarhului și legăturile sale cu diverse femei din anturajul curții reginei Maria de Anjou, din 1443 cu Agnès Sorel, apoi, din 1450, cu Antoinette de Maignelais și cu alte tinere femei. Cu înaintarea în vârstă, activitatea sexuală a monarhului s-a intensificat. Autorul clasifică opiniile contemporanilor cu privire la acest comportament: pentru clerici era un păcat, pentru medici, o dereglare. Collard infirmă ipoteza că această conduită a fost un atribut al unui om al puterii, iar la întrebarea despre efectele activității sexuale asupra exercitării puterii, arată că sursele contemporane blamau consumarea energiei vitale în viața amoroasă în locul unei acțiuni politice și militare. Concluzia lui este că excesele sale sexuale au scandalizat mai mult din punct de vedere moral și pentru că extravaganța vestimentară a amantei principale (Agnès Sorel) a jignit onoarea reginei. Circulația ideilor din sfera medicală în cea literară în Franța anilor 1450 era mult mai puțin dezvoltată decât în Italia. Nimeni nu a pus dependența sexuală a monarhului pe seama unei patologii și nici nu a corelat-o cu exercitarea puterii.

Silvia Di Paolo, în “Il dovere di visitare e la correzione degli eccessi dei prelati nel ‘400” (p. 409-429), analizează formarea vizitației pastorale ca instrument de control al administrației ecleziastice și de corectare a exceselor și abuzurilor de putere ale episcopilor în Italia secolului al XV-lea. Cercetarea se încadrează unui program mai amplu de investigații efectuate de medievști francezi și italieni în ultimele decenii cu privire la dezvoltarea procedurilor și instituțiilor de guvernare ale Bisericii Catolice în secolele XIII-XIV, care au precedat formarea monarhiei papale. Autoarea a utilizat lucrările specialiștilor în drept canonic Mariano Sozzini, Francesco da Fiesso și Giovanni Pavini, scrise în a doua jumătate a secolului al XV-lea, care au descris procedura vizitației. Acest instrument avea scopul de a ancheta în mod regulat modul de gestionare a instituțiilor ecleziastice, începând cu comportamentul prelaților și al celor ce trebuiau să garanteze administrarea corectă a justiției.

Partea a treia, “Despre păcatele guvernanților în epoca premodernă”.

Corinne Manchio, în “*Les Legazioni e Commissarie* de Machiavel: les vices des hommes et la santé de l’État” (p. 433-449), analizează 2557 scrisori de natură administrativă sau diplomatică, dintre anii 1498 și 1512, ale lui Macchiavelli și se concentrează asupra raporturilor dintre practica politică și modelul/ele etic/e utilizate. Autoarea a conceput un program de calculator pentru a indexa cuvintele utilizate în corespondența cărturarului florentin. A combinat analiza statistică a aparițiilor relevante, care nu sunt concepute ca rezultate finale

și ca elemente de încadrare a lecturii normale a documentelor. Apoi, a identificat cuvintele care alcătuiesc familia semantică a patologiei puterii. Analiza a fost triplă: mai întâi au fost analizate prezența maladiilor în sens propriu, apoi termenii negativi folosiți pentru portretizarea actorilor politici și în final bazele și modalitățile ce permit să ne asigurăm ce numea Macchiavelli “sănătatea Statului”. Concluziile analizei sunt că termenii utilizați de Macchiavelli nu erau purtători ai unui ideal teoretic sau etic. Defecte ca gelozia, minciuna duc la reacții practice și suscită chestiuni ontologice sau teleologice cu privire la natura politicii, și la natura omenească.

Laurent Guitton, în “Les vices des princes de Caligula à Louis XI: la construction d’un anti-modèle de souverain par les lettrés de la cour de Bretagne à la fin du Moyen Âge” (p. 450-484), abordează problema construirii imaginii împăraților romani, ducilor bretoni, monarhilor anglo-saxoni, ducilor normanzi, comiților de Anjou și monarhilor francezi în poeme moralizatoare, cronici și sculpturi realizate în Bretagne de la sfârșitul secolului al XIV-lea până la începutul secolului al XVI-lea. Cele șapte păcate capitale au constituit reperele fundamentale de evaluare a monarhilor. Prin intermediul surselor menționate, autorul a descris arhetipul suveranului corupt de păcate și modul în care moralistii Guillaume de Saint André și Jean Meschinot au vizat orgoliul, mânia, invidia și abuzul verbal, luxuria și lăcomia. Spre deosebire de moralști, cronicarul Alain Bouchart (*Grand Croniques de Bretagne*, 1514) și Pierre Le Baud (1638) au condamnat orgoliul, lăcomia, lingușirea, desfrânarea. Analiza cronicilor a relevat diferențe de ton în portretizarea păcatelor împăraților păgâni, a ducilor normanzi, a comiților angevini, a monarhilor francezi și celor ale ducilor bretoni, constând din asprimea față de primii și precauția în criticarea celor de pe urmă. Autorul a analizat și defăimarea sau desacralizarea post-mortem a ducelui François al II-lea, vinovat de desfrânare, prin piatra sculptată instalată în cheia de boltă a bisericii parohiale Saint-Guénolé de Batz-sur-Mer, care îl înfățișează pe ducele torturat de șapte monștri, ce întruchipează păcate. În aceeași biserică, în altă cheie de boltă, era figurată Marguerite de Bretagne, soția înșelată a ducelui.

Kathleen Crowther, în “From Seven Sins to Lutheran Devils: Sin and Social Order in an Age of Confessionalization” (p. 485-524), compară cărțile despre diavol cu scrierile despre păcatele capitale (avaricia, lăcomia, lenea, melancolia și desfrânarea). Autoarea compară accentul pus în educația etică în cele două arii culturale, cea catolică și luterană. Luteranii au înlocuit educația bazată pe cele șapte păcate capitale cu cele zece porunci, care au subliniat supunerea față de Dumnezeu și autoritatea laică, și mai puțin pe ajutarea aproapelui. Analiza articolului confirmă afirmația lui John Bossy, detaliind modul în care luteranii și-au creat un sistem etic distinct pornind de la și transformând percepția tradițională a păcatului. Autorii cărților despre diavol au avut scopul de a inculca învățătura despre *sola fide* și *sola gratia* și respectul față de autoritatea laică, percepută ca fiind consfințită de divinitate. Demersul este unul

hermeneutic. În cazul fiecărui păcat, autoarea trece în revistă tratarea lui de la Evagrius, la Ioan Cassian, apoi Grigore cel Mare, și până în secolul al XII-lea, și în sfârșit la autorii luterani din secolul al XVI-lea, evidențiind diferențele de accent puse de cei din urmă. Dacă pentru catolici păcatul avariției se traducea în lipsa de milostenie a celor bogați față de cei nevoiași, Albert von Blackenberg (*Avariția nobilului și diavolul cămătăriei*) a asociat-o cu cămătăria, taxarea excesivă și alte forme de corupție ale celor în poziții de autoritate. Cartea respectivă nu critica averea, ci abuzul de putere al conducătorilor, taxarea excesivă, camăta, ratele ridicate de schimb ale banilor și alte forme de exploatare. Aceste practici nu au fost încadrate ca ofense aduse altor oameni, ci lui Dumnezeu. În cazul lăcomiei, autorul luteran vedea consumul excesiv de băutură ca o încălcare a poruncii divine. Interpretarea luterană a viciului trândăviei diferă de cea medievală și premodernă din scrierile catolice, fiind văzută de Westphal ca neîndeplinire a voinței divine. Pentru el îndeplinirea voinței lui Dumnezeu însemna exercitarea meseriei (*Beruf*). Acest autor luteran concepea două feluri de trândăvie. Cea bună, consta din ascultarea și contemplarea cuvântului lui Dumnezeu, rugăciunea, laudele și mulțumirea aduse Creatorului, care aveau menirea de a-l întări pe credincios în vederea reluării muncii sale specifice. Trândăvia rușinoasă era cea care îl făcea pe individ să neglijeze meseria sa lumească. Aceste abateri de la îndeplinirea funcțiilor stabilite de divinitate fiecăruia, în funcție de poziția lui în societate, au fost apoi exemplificate prin pilde referitoare la meserii de la toate nivelurile, de la ucenici și servitoare, la pastori și nobili. Pentru Westphal, neîndeplinirea cu hărnicie a meseriei fiecăruia dădea naștere altor păcate ca petrecerea, băutul, preacurvia, jocul de noroc, cearta, bătaia și chiar crima. “Mâinile neocupate sunt instrumentele diavolului”. Supunerea față de stăpân devine obligația fundamentală, dispărând cu totul aceea de a face fapte bune și sprijinirea aproapelui în nevoie. Trândăvia era asociată cu tristețea. Rugăciunea trebuie să fie însoțită de bucurie interioară, dar munca nu trebuie să dea plăcere, ea este numai îndeplinirea voinței divine ca pedeapsă dată păcătoșilor. Simon Musäus (*Diavolul tristeții*, 1569) și Wilhem Sarcerius (*Spiritul diavolesc al tristeții*, 1568) au scris cărți despre demonul tristeții. Luther însuși a recunoscut că era bântuit de tristețe, dar a găsit în aceasta ceva pozitiv, deoarece credea că ea predispune la acceptarea învățăturii sale cu privire la *sola fide* și *sola gratia*, anume că mântuirea este dată numai de credința în milostivirea lui Dumnezeu, și nu de faptele bune. Păcătoasă era tristețea ce ducea la deznădejde și teama de damnare. Cei doi autori luterani au avut grijă să-i neliniștească pe cei siguri de calitățile lor și de dobândirea mântuirii, considerată o cale greșită. Pentru ei atât siguranța față de propriile calități, cât și deznădejdea legată de mântuire erau căi greșite. Pentru cei suferind de sărăcie, boli sau de pe urma războiului, Musäus oferea interpretarea acestora ca semne ale iubirii părintești a lui Dumnezeu. Predicarea legii, potrivit lui Sarcerius, avea rostul de a duce la cunoașterea păcatelor, frica de Dumnezeu și smerirea cuvenită și adevărată. Evanghelia avea

rostul de a arăta milostivirea mântuitoare a lui Dumnezeu. Desfrânarea a fost tratată de Andreas Musculus (*Împotriva diavolului căsătoriei*, 1556), Niclaus Schmidt (*Despre cei zece draci sau viciile care le stăpânesc pe femeile rele și cu rele purtări*, 1557), Adam Schubart (*Bărbatul-ea; adică împotriva demonului casei*, 1564) și Andreas Hoppenrod (*Împotriva diavolului preacurviei*, 1565). Acestea tratează păcatele ce amenințau căsătoria. Păcatele sexuale sunt numai câteva dintre cele vizate de acești autori. Luteranii au condamnat sexul pre- și extra-marital, dar spre deosebire de catolici nu și actele sexuale (timp nepotrivit sau poziții neacceptate ori doar pentru plăcere) dintre soț și soție. Diavolul căsătoriei este cel care îi împinge pe soți să caute alte femei decât soțiile lor. Pentru Musculus, pofta sexuală excesivă a unui soț față de soția lui este inspirată de diavol, iar astfel de căsătorii eșuează. Articolul atinge tematica volumului în punctele care tratează obligațiile celor aflați în poziții de autoritate, subsumându-le interpretării generale a culturii luterane, pentru care supunerea față de voința divină și îndeplinirea rolului sancționat de divinitate sunt principalele imperative. Analiza este cu mult mai cuprinzătoare, atingând și alte elemente care țin de individ, familie și de relațiile sociale mai extinse.

Angela De Benedictis, în “Peccat princeps, qui...”. Principi di governo cristiano nella letteratura politico-giuridica tedesca di fine `600” (p. 525-547), analizează scrierile literare din epoca modernă care continuă genul medieval al oglinzilor principilor (*specula principum*). Acest gen diferă de cel medieval, în sensul că este pragmatic și tratează numai exercițiul guvernării principilor statului teritorial protestant în raport cu supușii lor. Din 1590, se pune întrebarea dacă exercitarea puterii se poate concilia cu criteriile morale rigide și dacă violarea precedentelor juridice este justificabilă prin apelul la rațiunea de stat. Potrivit acestei literaturi, principele trebuie să se ocupe de “religia bună, păstrarea afecțiunii supușilor, controlarea celor mai puternici, să evite apăsarea poporului prin taxe”. Ahsver Fritsch (1629-1701), autorul lucrării *Princeps Peccans*, a enumerat 49 de moduri de a păcătui în sfera sacră și cea civilă. Autoarea face o hermeneutică a scrierii lui Fritsch identificând sursele utilizate de acesta, ale căror origini combină texte biblice, texte juridice și istorice antice, medievale, catolice și luterane. Alocă un spațiu și analizei scrierilor lui Caspar Klock, utilizat de Fritsch, în legătură cu problema taxării excesive și a justificării rebeliunii supușilor. Nici unul, nici celălalt nu considerau rebeliunea, nesupunerea față de principele excesiv și sustragerea de la plata taxelor de către supuși acceptabile, prin acestea devenind ei înșiși vinovați de păcat. Autoarea citează toate cele 32 de concluzii ale lui Fritsch din lucrarea *Subditus Peccans*. Potrivit lui Fritsch, supușii cădeau în păcat dacă ar fi refuzat să se supună magistraților sau principelui din pricina taxării excesive. Reamintind un citat din Tertullian, supușii trebuiau să poarte cu răbdare poverile fiscale, nu cumva să se răzvrătească împotriva principelui sau a magistraților, ci să aștepte de la Dumnezeu pedepsirea acestora.

Patrick Gilli, în "Conclusions. Des mots et des maux: le pouvoir à travers l'énonciation de ses excès. Quelques remarques en forme de conclusion" (p. 548-553), după ce arată riscurile pe care le-a comportat tema volumului și rezumă componența și modul în care se pot lega între ele comunicările publicate, remarcă întrebarea fundamentală a programului de cercetare: erau aceste patologii ale vechiului regim atât de diferite de cele ale societăților contemporane? El invocă cazurile de corupție discutate în presă, abuzul de putere sub formă de abuz sexual.

Volumul reprezintă o realizare remarcabilă ținând cont de limitele cronologice pe care le-a stabilit. Aceste limite cronologice sunt și cele care generează o oarecare dificultate în ceea ce privește aprecierea valorii sale. Contribuțiile incluse în volum sunt rezultate ale unor preocupări individuale care demonstrează o foarte bună ancorare a autorilor lor în istoriografia temelor tratate și un control excelent al izvoarelor utilizate, dar a cărei diversitate tematică este o adevărată provocare pentru recenzent. Efortul editorului de a pune la un loc studii cu subiecte și abordări variind de la analiza unor aspecte ale exceselor puterii din antichitate și până în perioada premodernă este considerabil. Se poate remarca totuși, în interiorul acestei diversități tematice, concentrarea unui grup de cinci studii dedicate reflecțiilor cu privire la păcate ca și criteriile de identificare a exceselor guvernanților în perioada medievală și cea premodernă (Newhauser, Vecchio, McLoughlin, Crowther, De Benedictis, Gilli). Alte trei studii s-au ocupat de excesele puterii din perspectiva dezvoltării instituționale și a vieții politice (Sabaté, Théry-Astruc, Di Paolo). Studiile grupate în prima secțiune formează un grup justificat nu numai de criteriul cronologic ci și de faptul că autorii au aplicat cazurilor analizate un set similar de întrebări, subsumate temei de cercetare comune. Această afirmație este valabilă pentru toate contribuțiile din volum. Deși subiectele și unghiurile de abordare a temelor au fost variate, unitatea tematică se poate identifica în fiecare dintre studii, și acest fapt este de apreciat. Fiecare studiu este urmat de o listă bibliografică, iar volumul are la sfârșit un indice de locuri și persoane.

COSMIN POPA-GORJANU